

De hel is Gods probleem, niet het mijne

Door Roger Ambroos

De hel is misschien wel het vreemdste klantenbeleid dat ooit is bedacht: aanvaard het aanbod, of word voor eeuwig gemarteld. Vervolgens noemt men dat dan liefde.

In de klassieke voorstelling is de hel een vorm van goddelijke rechtvaardigheid. Voor mij lijkt ze veel meer op hemelse chantage. Het gaat minder over goed of kwaad en meer over gehoorzamen. Een volmaakt en almachtig wezen schept onvolmaakte mensen, geeft hen een vrije wil en dreigt hen daarna eeuwig te straffen als ze die verkeerd gebruiken. Dat lijkt me geen rechtvaardigheid. Dat is controlezucht op kosmische schaal.

Het probleem zit niet alleen in de wreedheid van het idee. Het klopt ook niet. Een God die oneindig liefdevol is, zou geen eeuwige foltering nodig hebben. Een almachtige God zou toch een manier moeten vinden om recht te doen zonder het lijden voor altijd te laten duren. En een volmaakte God hoeft niemand met vuur tot gehoorzaamheid te dwingen.

Als de hel bestaat, zegt ze minstens evenveel over haar maker als over de mensen die erin belanden.

Liefde onder bedreiging

Sommige gelovigen zeggen dat God niemand naar de hel stuurt. De mens kiest er zelf voor. Dat klinkt wat vriendelijker, maar het komt op hetzelfde neer. Wie het systeem maakt, de regels bepaalt en vooraf weet hoe iedere keuze zal aflopen, kan de schuld moeilijk volledig bij de gebruiker leggen.

Stel dat iemand zegt: “Je bent volledig vrij om mij lief te hebben, maar als je weigert, laat ik je eeuwig lijden.” Niemand zou dat liefde noemen. Het is dwang. Liefde die alleen veilig is wanneer je aan de voorwaarden voldoet, is niet onvoorwaardelijk. En geloof dat ontstaat uit angst voor straf is geen vrije keuze.

Bovendien zijn de voorwaarden niet overal dezelfde. De ene godsdienst veroordeelt ongeloof, de andere godslastering, seksuele zonden, verkeerd voedsel of het overslaan van een ritueel. De regels veranderen, maar de angst blijft. Dat maakt angst zo bruikbaar: ze werkt zelfs wanneer niemand het eens raakt over de regels.

Theologen zeggen soms dat de hel geen straf is, maar dat mensen vrijwillig voor een leven zonder God kiezen. Ook daar wringt iets. Als God alles weet, wist hij voor de schepping al wie verloren zou gaan. Hij maakte die mensen dus terwijl hij hun afloop kende. Hoe vrij is een keuze nog wanneer de maker de uitkomst vooraf kent en op de verkeerde keuze een oneindige straf zet?

Niemand zou een vis op het droge gooien en hem daarna veroordelen omdat hij niet kan ademen. Toch wordt ongeveer dezelfde redenering aanvaard zodra God erbij wordt gehaald.

Een oneindige straf voor een eindig leven

Zelfs als we aannemen dat mensen schuldig zijn en straf verdienen, blijft er een probleem. Een mensenleven is eindig. Ook onze fouten gebeuren binnen die korte tijd. Een eeuwige straf stopt nooit en staat dus in geen enkele verhouding tot wat iemand tijdens zijn leven heeft gedaan.

Eeuwige pijn voor tijdelijke fouten is zoiets als iemand terechtstellen voor foutparkeren. De vergelijking is overdreven, maar de leer van de hel nog veel meer. Geen enkele rechtbank zou een eindeloze straf rechtvaardig noemen. Zodra God ze oplegt, noemen we het plots een mysterie.

Dat woord, mysterie, is bijzonder handig. Wanneer liefde, rechtvaardigheid en almacht niet meer bij elkaar passen, krijgen we te horen dat Gods wegen ondoorgrondelijk zijn. Dat kan. Maar iets een mysterie noemen, lost de tegenspraak niet op.

Een menselijke heerser die mensen martelt omdat ze hem niet liefhebben, noemen we een tiran. Doet God hetzelfde, dan zouden we daarin volmaakte goedheid moeten zien. Blijkbaar gelden andere regels zodra er een godheid in het verhaal voorkomt.

De hel als machtsmiddel

De hel is niet alleen een geloofsbeeld. Ze is eeuwenlang gebruikt om mensen in het gareel te houden. Wie iemand ervan overtuigt dat zijn eeuwige lot afhangt van het juiste geloof, krijgt macht over zijn gedachten en zijn gedrag. Er hoeft niet eens voortdurend iemand toezicht te houden. De angst neemt dat werk vanzelf over.

Kerken hebben die angst niet uitgevonden, maar ze hebben er wel goed gebruik van gemaakt. Denk maar aan de middeleeuwse aflaten. Mensen konden betalen om hun tijd in het vagevuur te verkorten. Men verkocht geen plaats in de hemel, maar een beetje verlichting van de angst die men eerst zelf had aangewakkerd.

Ook andere godsdiensten kennen een akelig hiernamaals. Niet altijd met vuur en duivels, maar soms met duisternis, kou, vernedering of eindeloos werk. De verpakking verschilt. Het doel is vaak hetzelfde: zorg dat de levenden bang genoeg zijn om zich aan de regels te houden.

De middeleeuwse kerk beschreef de hel tot in de gruwelijkste details. Predikanten, schilders en schrijvers gaven iedere zonde een passende straf. Dantes Inferno is indrukwekkende literatuur, maar ook een lange lijst van menselijke angsten en wraakfantasieën. Het hiernamaals werd een rechtbank waar uiteindelijk toch iedereen zijn rekening kreeg.

Dat idee bood ook troost. Het echte leven is vaak oneerlijk. Slechte mensen komen soms overal mee weg en goede mensen worden zonder reden getroffen. De hel belooft dat aan het einde toch alles wordt afgerekend. Dat maakt de wereld overzichtelijker, al gebeurt dat dan met een boekhouding die nooit iets vergeet.

Maar wraak wordt geen rechtvaardigheid, omdat ze na de dood gebeurt. Ze blijft wraak.

De hel in ons hoofd

Ook wanneer iemand niet meer in een letterlijke vuurpoel gelooft, kan de angst blijven hangen. Schuld, schaamte en het gevoel nooit goed genoeg te zijn, verdwijnen niet altijd samen met het geloof. Mensen dragen dan hun eigen kleine hel met zich mee. Daar zijn geen demonen voor nodig. Een goed geheugen en voldoende zelfverwijt volstaan.

De gedachte dat iemand voortdurend meekijkt, oordeelt en de rekening bijhoudt, krijgt later andere namen. Ze duikt op als overdreven perfectionisme, onzekerheid of het gevoel dat iedere fout je vroeg of laat zal ontmaskeren. Het geloof kan verdwijnen terwijl de angst gewoon blijft zitten.

Dat is misschien het slimste aan de hel. Op den duur is er geen priester meer nodig om iemand bang te maken. Hij heeft geleerd het zelf te doen. Angst wordt dan eerbied genoemd, onderwerping nederigheid en gehoorzaamheid deugdzaamheid.

Maar wie uit angst knielt, aanbidt niet. Hij onderhandelt met een onvoorspelbare huisbaas.

Moraal zonder eeuwige bewaking

Een vaak gehoord argument is dat mensen zonder hel geen reden meer zouden hebben om goed te zijn. Dat zegt vooral iets over de mensen die dat argument gebruiken. Wie alleen niet steelt omdat er een camera hangt, heeft geen sterk geweten. Hij houdt zich gewoon gedeisd zolang er toezicht is.

Wie alleen goeddoet uit angst voor straf, gedraagt zich niet moreel. Hij probeert problemen te vermijden. Zodra hij niet meer in de straf gelooft, valt ook de reden om zich goed te gedragen weg.

Voor moraal is geen hel nodig. We kunnen rekening houden met andere mensen, omdat we weten wat pijn, verlies en onrecht betekenen. We kunnen samenwerken en elkaar helpen, omdat we allemaal in dezelfde wereld moeten leven. Dat lijkt me een stevigere basis dan de angst voor eeuwig vuur.

Een wereld zonder hel hoeft dus geen losgeslagen boel te worden. Misschien worden mensen er zelfs verantwoordelijker van. De vraag is dan niet langer hoe je straf vermijdt, maar wat je handelen met andere mensen doet.

Zonder kosmische rechter wordt onze verantwoordelijkheid niet kleiner. Integendeel. Als niemand later alles komt rechtzetten, moeten we hier en nu proberen het onrecht wat kleiner te maken en elkaar fatsoenlijk te behandelen.

De behoefte aan orde

De hel blijft aantrekkelijk, omdat zelfs een wrede orde voor veel mensen veiliger voelt dan helemaal geen orde. Als alles deel uitmaakt van een plan, krijgt ook het lijden een plaats. Dat is gemakkelijker te verdragen dan het idee dat het heelal ons niets verschuldigd is.

De hel loslaten betekent daarom ook onzekerheid toelaten. Misschien bestaat er geen laatste rechtbank en wordt niet iedere rekening ooit vereffend. Dan moeten we zelf uitmaken wat rechtvaardigheid tijdens dit korte leven betekent.

Dat soort vrijheid is niet gemakkelijk. Ze biedt geen garantie en geen beloning achteraf. We moeten zelf nadenken en kiezen. Net daarom lijkt ze me meer waard dan gehoorzaamheid uit angst.

De leer van de hel maakt mensen ook opvallend gretig om te bepalen wie er thuishoort. Iedere godsdienst en iedere sekte heeft wel een lijst: zondaars, ketters, ongelovigen en gelovigen van het verkeerde soort. De mensen die zulke lijsten maken, zetten zichzelf er zelden op. Het vuur is bijna altijd voor iemand anders.

Daar wordt de hel ook in dit leven gevaarlijk. Wie gelooft dat een ander eeuwige foltering verdient, vindt het gemakkelijker om die persoon hier al te vernederen, uit te sluiten of te vervolgen. Men noemt het bezorgdheid om zijn ziel, maar voor wie het ondergaat, blijft het wreedheid.

De geschiedenis heeft genoeg voorbeelden gegeven. Zodra eindeloze wreedheid kan doorgaan voor goddelijke liefde, worden kleinere wreedheden ineens een stuk gemakkelijker goed te praten.

Een alternatief binnen het geloof

Toch heeft het christendom niet altijd met één stem over de hel gesproken. Naast oordeel en vuur gaat het in de Bijbel ook over herstel, verzoening en een God die alle tranen wist. Sommige vroege christenen zagen Gods straf niet als eindeloze wraak, maar als een pijnlijke zuivering die uiteindelijk tot herstel moest leiden.

Dat beantwoordt niet iedere vraag, maar het past alvast beter bij het idee van een liefdevolle God. Als God iedereen wil redden en uiteindelijk zijn zin krijgt, kan eeuwige foltering moeilijk het einde van het verhaal zijn. Miljarden mensen die voor altijd lijden, kun je bezwaarlijk een goddelijke overwinning noemen.

In die lezing is het oordeel er niet om het lijden voor eeuwig te rekken, maar om een einde te maken aan het kwaad. De hel is dan geen definitieve martelkamer, maar een beeld voor confrontatie en zuivering. Uiteindelijk krijgt herstel het laatste woord.

Wie wil blijven geloven, hoeft dus niet per se de wreedste uitleg te aanvaarden. Over de hel bestond binnen het christendom altijd meer discussie dan sommige predikanten laten uitschijnen.

Gods probleem

Voor mij blijft uiteindelijk één vraag over: wat zegt het bestaan van de hel over degene die haar heeft gemaakt?

Als God alles weet, kende hij de afloop voordat hij begon. Als hij almachtig is, had hij een ander systeem kunnen maken. En als hij volmaakt liefdevol is, kan eeuwige foltering daar onmogelijk bij passen. Bestaat de klassieke hel toch, dan ligt de fout niet alleen bij de mens, maar ook bij de maker van het systeem.

Daarom is de hel, als ze bestaat, Gods probleem en niet het mijne. Ik heb het systeem niet bedacht, de regels niet gemaakt en niemand tot een eeuwige straf veroordeeld. Een volmaakte God hoeft mijn vragen niet te vrezen. En een rechtvaardige God kan mij moeilijk verwijten dat ik wreedheid geen goedheid wil noemen.

Zodra je het zo bekijkt, verliest de dreiging een deel van haar macht. Ik heb geen hel nodig om te proberen een fatsoenlijk mens te zijn. Niet omdat ergens een onzichtbare rechtbank mijn fouten noteert, maar omdat dit leven echt is en andere mensen dat ook zijn.

Misschien is dat uiteindelijk de grap. De hel moest mensen leren gehoorzamen. Wie er lang genoeg over nadenkt, kan er net minder bang van worden.